

БУДАПЕШТСЬКИЙ МЕМОРАНДУМ, або ХТО ЗРАДИВ УКРАЇНУ

5 грудня виповнилося 28 років від часу підписання Будапештського меморандуму. Безпосередній учасник тих карколомних подій мовою документів пояснює, що сталося майже три десятиліття тому.

Попри багаторічні оцінки цього документу, як з боку перших осіб держав так і різного роду політиків, експертів і навіть лінгвістів (які так і не розібралися у чому різниця між «гарантіями безпеки» та «запевненнями у безпеці»), відкритим залишається головне питання: хто зрадив Україну?

Як безпосередній учасник тих карколомних подій та автор книги «Історія ядерного роззброєння України», хочу пояснити мовою державних документів, які ухвалювали у 1990–1994 рр., чому Меморандум так і не став реальною гарантією безпеки України. І хто за це має відповідати.

Першим кроком цієї довгої епопеї стало ухвалення парламентом УРСР 16 липня 1990 року Декларації про державний суверенітет України, де у розділі 9 «Зовнішня і внутрішня безпека» проголошувався «...намір стати у майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участь у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї». Таке собі досить романтичне та наївне запевнення, що майбутня незалежна Україна нікому не буде загрозувати та хоче жити у мирі з усім світом.

Другим принциповим кроком до Будапешту стала Заява Верховної Ради «Про без'ядерний статус України» від 24 жовтня 1991 року, тобто вже після проголошення Незалежності. У ній проголошувався намір України проводити політику «спрямовану на повне знищення ядерної зброї та компонентів її базування, що розташовані на території Української держави».

І попри те, що у самій Заяві про гарантії безпеки ще не йшлося, вже 9 квітня 1992 року спеціальною Постановою, що мала силу закону, «Про додаткові заходи щодо забезпечення набуття Україною без'ядерного статусу» парламент конкретизував завдання органам виконавчої влади як щодо знищення ядерної зброї так і щодо гарантій безпеки. Зокрема Верховна Рада зупинила вивезення з України ядерних боєголовок тактичної зброї до РФ, що робилося без дозволу парламенту та було порушенням Закону України «Про власність». Натомість у Постанові було визначено «Вважати за доцільне не вивозити з території України тактичну ядерну зброю до розробки і запровадження в дію механізму міжнародного контролю за її знищенням з участю України».

Як відомо, міжнародний контроль передбачав Договір СТАРТ-1 щодо знищення стратегічної зброї, але не ядерних боєголовок, а лише шахтних пускових установок (ШПУ). Тому український парламент і визначив необхідність міжнародного контролю за знищенням самих ядерних боєголовок «...який має забезпечувати невикористання ядерних компонентів цих боєзарядів для повторного створення зброї та заборону їх експорту до інших держав».

Проте замість виконання рішення парламенту щодо запровадження процедури контролю знищення ядерних боєголовок український уряд з подачі Москви 17 квітня 1992 року терміново підписав міждержавну угоду про порядок переміщення ядерних боєголовок до РФ. Без жодних гарантій їхнього знищення та міжнародного контролю.

У 1994 році Україна задекларувала свій без'ядерний статус

Наслідком цього стало прискорене вивезення усіх без винятку ядерних боєголовок тактичної зброї (а це від 2,8 до 4,2 тис одиниць, точні дані мав лише Генштаб СРСР) до 5 травня 1992 року.

У листопаді 1992 року мене, як керівника спеціальної парламентської робочої групи, що займалася питаннями ядерного роззброєння та підготовкою до ратифікації Договору СТАРТ-1, допустили на секретний завод РФ, де відбувався демонтаж тактичної зброї вивезеної з України.

На моє запитання, де і як знищується високозбагачений уран і плутоній після вилучення з ядерної боєголовки – як того вимагала Постанова українського парламенту – представник ФСБ, що супроводжував мене, усміхнувся і відповів: «Це державна таємниця». Пізніше, вже українські спеціалісти, які працювали на заводі, передали мені інформацію, що уран і плутоній з української зброї Росія і далі використовує для виробництва нових ядерних боєголовок.

Щодо гарантій безпеки, то у Постанові парламент доручив органам державної виконавчої влади розглянути увесь комплекс проблем пов'язаних з ядерним роззброєнням України «з точки зору гарантій безпеки та зовнішньополітичних інтересів України...», включаючи використання її компонентів у мирних цілях».

Але і це рішення парламенту було «виконано» у зовсім інший спосіб. Так, 7 травня 1992 року з подачі українського МЗС президент Леонід Кравчук у листі до президента США Джорджа Буша бере на себе зовсім інші зобов'язання щодо ядерного роззброєння України, аніж ті, які ухвалив парламент своєю Постановою. А саме: «Україна забезпечуватиме знищення всієї ядерної зброї, включаючи стратегічні наступальні озброєння, розташовані на її території, згідно із відповідними угодами протягом семирічного періоду, як це передбачено Договором про СНО і в контексті Заяви про без'ядерний статус України».

Жодних згадок про «гарантії безпеки, міжнародний контроль за знищенням ядерних боєголовок та використан-

ня їхніх компонентів у мирних цілях» – як то визначив український парламент – у листі Кравчука не було.

Вчоргове український парламент чітко сформував принципи та етапи руху України до без'ядерного статусу, а також гарантії безпеки у своїх застереженнях під час ратифікації Договору СТАРТ-1 18 листопада 1993 року. На закритому засіданні парламенту було розглянуто дві пропозиції.

Першу вніс президент Кравчук: вона передбачала ліквідацію упродовж семи років усієї стратегічної ядерної зброї, розташованої на території України. Окрім цього Кравчук пропонував одночасно зі СТАРТом ратифікувати і ДНЯЗ (Договір про нерозповсюдження ядерної зброї). При цьому Україна повинна була приєднатися до ДНЯЗ не як власник ядерної зброї, а як без'ядерна держава. Відповіді у пропозиціях Кравчука на питання щодо гарантії безпеки України, а також чию ядерну зброю зобов'язується знищити на своїй території без'ядерна Україна, не було.

Парламент переважною більшістю голосів відхилив усі пропозиції президента. Пізніше у свої коментарях Кравчук назвав це рішення парламенту «найбільшою політичною помилкою».

На цьому засіданні Верховна Рада підтримала пропозицію спеціальної робочої групи. Вона передбачала ратифікацію лише Договору СТАРТ-1 та ще й з низкою застережень. А саме – ліквідацію не усієї зброї, а лише тієї частини, яку передбачав Лісабонський протокол, підписаний у травні 1992 року, яким замість СРСР фактично нові ядерні держави: Україна, Білорусь, Казахстан та РФ повинні були знищувати лише частину стратегічної ядерної зброї (36% стратегічних носіїв і 42% ядерних боєзарядів).

Окрім цього парламент вирішив, що «Україна здійснить обмін ратифікаційними грамотами (тобто почне процес роззброєння) тільки після виконання умов передбачених пунктами 5, 6, 7, 9, 10, 11. Серед яких саме пункт 11 стосувався її гарантії безпеки. «Виходячи з того, що Україна безпосередньо не брала участі в переговорах із розробки Договору, рекомендувати президенту України та уряду України провести переговори з відповідними державами і міжнародними організаціями щодо міжнародних гарантії національної безпеки України».

Щодо одночасної ратифікації Договору СТАРТ-1 та ДНЯЗ та ще й у статусі без'ядерної держави, як пропонував Кравчук, то парламент ухвалив, що лише набуття чинності СТАРТом (тобто виконання іншими країнами усіх застережень Верховної Ради) «відкриє шлях до вирішення парламентом питання про приєднання до ДНЯЗу».

Проте як і щодо попередніх рішень українського парламенту, яким чином має Україна рухатися до без'ядерного статусу та які повинна отримати гарантії своєї національної безпеки президент усі застереження Верховної Ради і цього разу повністю проігнорував.

Натомість вже 14 січня 1994 року Кравчук разом з президентами США Клінтоном та РФ Єльциним підписав у Москві так звану Тристоронню заяву та Додаток до неї, якими фактично було дезавуйовано усі принципові рішення Верховної Ради України. А саме – президент Кравчук погодився з російською пропозицією не знищувати ядерні боєголовки та ще й під міжнародним контролем, як того вимагали рішення парламенту, а передати їх до РФ. Причому не 42%, як було визначено ратифікаційною Постановою Верховної Ради, а всі 100%, та ще й у рекордні терміни – упродовж семи років.

А щодо гарантії безпеки – то саме у Тристоронній заяві і з'явився з подачі Кремля увесь той перелік паперових обіцянок, що пізніше повністю увійшли до Буда-

Меморандум підписали в Будапешті (звідки й назва меморандуму) президент України Леонід Кучма, президент США Білл Клінтон, президент Росії Борис Єльцин та прем'єр Великої Британії Джон Мейджор

пештського меморандуму. І які сьогодні дипломатично називають не гарантіями безпеки, а «пустопорожніми папірцями».

Остання спроба отримати гарантії безпеки України, які б мали силу юридичного зобов'язання, була зроблена 16 листопада 1994 року під час ратифікації ДНЯЗ. Ця подія відбувалася вже за нового скликання парламенту та нового президента. Тоді ухваленим Законом України «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року пунктом 6 було визначено: «цей Закон набирає чинності після надання Україні ядерними державами гарантії безпеки, оформлених шляхом підписання відповідного міжнародно-правового документа».

Відтак 5 грудня 1994 року лише юристи українського МЗС на чолі з досвідченим міжнародником-міністром Удовенком так до кінця і не зрозуміли, що подають на підпис президентові України. Або ж навпаки – добре знали. Бо як згадує экс-посол США в Україні Стівен Пайфер «для США було абсолютно зрозумілим, що американська сторона не буде застосовувати силу у цьому випадку» (щодо України – авт.), а відтак йдеться фактично не про гарантії безпеки, а лише про запевнення у ненападі на Україну.

Як засвідчили події в Україні 2014 року, Росія також добре тоді усвідомлювала, що саме вона підписувала.

Наслідки цієї підміни юридичних зобов'язань підписантів Будапештського меморандуму сьогодні мають жахливий вигляд. І не лише тому, що один з «гарантерів безпеки» воює з Україною, намагаючись знищити не лише державу, але й увесь український народ, який задля спасіння

Останню ракетну установку з України доставили до Росії 1 червня 1996 року

Спочатку зобов'язання поважати незалежність та територіальну цілісність України взяли США, Велика Британія та Росія. Згодом до Будапештського меморандуму приєдналися Франція й Китай. Проте у 2014 році Росія порушила цю угоду

світу від ядерної загрози віддав всю свою зброю тому, хто сьогодні загрожує цей світ знищити. Для усіх інших країн Будапешт став свого роду сигналом, що ера мирного співіснування та пошуку політичних компромісів закінчена. Попереду лише нова гонка озброєнь, у тому числі і ядерних, та все більша загроза ядерного апокаліпсису.

Історія ядерного роззброєння України, викладена у книзі дає документально підтвержену відповідь щодо дій або ж бездіяльності органів влади та високопосадовців, які були причетні до ядерного роззброєння, що уможливило російську агресію. Але лише цієї «Історії» недостатньо для повного розуміння що далі відбувалося з українським військовим потенціалом. Адже відомо, що на момент розпаду Союзу українська армія була найбільшою і найкраще озброєною в Європі. Окрім ядерної зброї вона нараховувала 780 тис. особового складу, 6,5 тис. танків, 7 тис. БМП, 7,2 тис. артсистем, 350-500 кораблів та суден, 1100-1500 бойових літаків та ударних гелікоптерів. На території нашої держави розміщувались передові системи ПРО та ППО, а військові бази та склади були переповнені боєприпасами та амуніцією. Тобто було все те, чого сьогодні так катастрофічно бракує українським воїнам на фронті.

І тому питання «хто і як зраджував Україну?» повинно сьогодні стояти не лише у контексті Будапештського меморандуму, але й щодо тих численних посадовців, які упродовж років незалежності обеззброювали Українську державу. Ця тема повинна обов'язково стати предметом спеціального парламентського розслідування.

Це конче потрібно зробити не для помсти, як колишнім так і сьогоднішнім горе-керівникам. Це моральний обов'язок влади перед тими тисячами українців, які за політичні та державні зради чиновників сьогодні розплачуються своїм життям.

Юрій КОСТЕНКО

Народний депутат України п'яти скликань (1990-2012), міністр охорони довкілля та ядерної безпеки (1992-1998), перший керівник української урядової делегації на переговорах з Російською Федерацією у Москві щодо ядерного роззброєння (1992-1993 роки), голова української делегації на переговорах з країнами Великої сімки щодо закриття ЧАЕС, автор книги «Історія ядерного роззброєння України» (Український науковий інститут Гарвардського університету 2020), лауреат Літературного фонду імені Стенлі Пітерсона (Канада, 2021), голова Української Народної Партії.

(Початок на стор. 9)

ротися із самовільним залишенням поля бою, невиконанням наказів, допоможе запобігти оголенню ділянок фронту. Тобто ми говоримо про критичні, екстремальні ситуації, в яких опинилася людина, яка може потенційно вчинити ці злочини – втекти з поля бою, не виконати наказу. І якщо є розуміння, що тут не працює загроза фізичною розправою, то точно не працює і загроза кримінальної відповідальності. Адже страх смерті і взагалі страх – він тут і зараз, а кримінальна відповідальність хоч 5, хоч 8 років у момент смертельної небезпеки дуже абстрактна і далека. Це не те, що стримає від невиконання наказу, не те, що дозволить побороити страх, залишитися на полі бою, втримати позиції чи піти вперед.

Ну, тобто законопроект робить жорстокішим покарання тих, хто злякався, утік, не пішов уперед, але він не працює на превенцію. Не запобігає вчиненню цих дій.

А що ж працює? Працює насправді усвідомлення, що «не можна залишати своїх, які встрягли в бій», і «не можна вбачати чужих, які тебе б'ють». І це «єдина релігія – відчуття, що за тебе потім помстяться». (Авторка цитує вірш Сергія Жадана. – Ред.). Особливо, якщо серед бійців є лідери, ті, хто готовий іти вперед і вести за собою людей, ті, кому ти віриш, як собі, перед ким тобі буде соромно злякатися, повернути назад.

Тобто працює саме те, що 8271 знищить. Працюють саме ті, хто найбільш не сприймає 8271.

То що ж робити?

«Залишатися людиною, ставати лідером. Бути розумнішим, бути сильнішим, бути талановитішим і тоді намагатися керувати людьми». (с) Головнокомандувач.

А ще вирощувати командирів і неформальних лідерів, берегти тих, хто вже є, розмовляти з людьми, укріплювати довіру між командирами і солдатами, працювати над злагодженням підрозділів.

Саме так. І це теж працює. Особливо якщо ця «релігія» сповідується на всіх рівнях командування. А ще варто зробити так, щоб небоєздатні, непідготовлені, виснажені, контужені бійці не опинялись на таких ділянках фронту. Щоб психологічний стан бійців на нулі був нормальним, а бойовий дух – високим. А для цього потрібно, щоб ротатії не тривали по пів року – десять місяців і більше. Щоб бійці не сиділи в окопах на передку два-три-чотири місяці і більше безвилазно – за себе і за тих «небега», що на ТПУ. Щоб вони ходили у відпустку і бачили рідних і близьких. (От просто підніміть статистику СЗЧешників – скільки днів вони були у відпустці з 24 лютого? Ні на які думки не наводять?)

Щоб бійці знали, що через певний час їх замінять і вони зможуть звільнитися, якщо захочуть, а не лише ногами вперед, через поранення або дезертирство. Потрібно, щоб командири і вище командування не вчиняли дій і не приймали рішень, які підривають і довіру до командирів, і бойовий дух війська.

Натомість були сильнішими, розумнішими і талановитішими (с).

Так переможемо.

Це мій перший настільки критичний допис про стан справ в армії з початку служби. На жаль. Я дійсно вважаю, що багато речей не варто обговорювати публічно, бо це шкодить нашій державі в цій війні. Але. Але є те, що може зашкодити незрівнянно більше – підписання 8271. Тому я мушу це написати.

Євгенія ЗАКРЕВСЬКА,
адвокатка, босць ЗСУ

Опубліковано у виданні LB.ua